

LA VACUNA COLOMBIANA DE LA MALÀRIA I LA COMUNICACIÓ CIENTÍFICA. EL CAS DE L'ASSAIG NORD-AMERICÀ A TAILÀNDIA

GUILLEM CABA

Observatori de la Comunicació Científica, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona

INTRODUCCIÓ

L'anàlisi del context en el qual s'ha desenvolupat la vacuna colombiana contra la malària és d'una gran utilitat per entendre el paper que juguen tots aquells actors que participen a l'activitat científica: investigadors, polítics, industrials i periodistes, entre d'altres.

Aquest informe tracta d'aportar elements de comprensió sobre els canals a través dels quals circula la informació científica basant-se en un esdeveniment que va ocórrer la tardor de 1996. Aleshores, exactament el 12 de setembre, un equip d'investigadors nord-americans va fer públics els resultats de l'assaig que van portar a terme a Tailàndia amb la vacuna contra la malària SPf66 manufacturada als Estats Units. Aquest anunci, fet públic per mitjà de la revista *The Lancet*, va generar els dies següents una gran polèmica —una vegada més— al voltant del treball desenvolupat pel doctor Manuel Elkin Patarroyo i el seu equip d'investigadors del Instituto de Inmunología de Bogotá.

En aquest estudi s'analitza el paper desenvolupat per tres grans actors: la revista de referència que va fer públic el resultat de l'assaig —*The Lancet*—; els mitjans de comunicació, que van fer-se ressò de l'anunci —diaris *El Periódico de Catalunya*, *El País* i *La Vanguardia*—; i la postura explícita de l'OMS, a través de les informacions que va generar, davant l'anunci fet pels investigadors.

ELS ANTECEDENTS DEL CAS

Al març de 1988, l'investigador colombià Manuel Elkin Patarroyo publica a *The Lancet* un estudi en què exposa els resultats de la inoculació d'una vacuna contra la malària a un grup de soldats que participaren voluntàriament en l'experiment. La vacuna va donar resultats d'eficàcia parcial contra la malal-

tia. La reacció de la comunitat científica va ser de dura crítica contra el doctor colombià, a qui li retreien haver exposat la vida dels voluntaris.

Patarroyo va continuar fent estudis amb la vacuna amb l'objectiu que aquesta fos considerada d'utilitat per a la salut pública i que, per tant, les institucions responsables de les polítiques científiques recomanessin el seu ús massiu en poblacions d'àrees endèmiques.

El desenvolupament de la vacuna va aturar-se, però, a les acaballes de 1989, moment en el qual el treball del doctor Patarroyo es trobava en una situació paradoxal. D'una banda, la comunitat internacional li havia demanat la necessitat d'assajar la SPf66 a Àfrica, continent on la freqüència d'aquesta malaltia és més elevada. No obstant això, no hi havia cap centre que volgués fer aquest tipus d'estudi amb la SPf66. A l'abril de 1990 investigadors de l'exèrcit dels Estats Units van contactar amb el metge colombià. El resultat de la trobada va ser que Patarroyo va acordar amb aquests investigadors la cessió de la vacuna perquè els nord-americans la investiguessin i poguessin continuar els assaigs que Patarroyo, per la seva banda, tenia en una via morta. Resultat d'aquesta entesa va ser que els nord-americans van acabar manufacturant una nova vacuna, semblant a la SPf66 colombiana.

Poc després del contacte amb els nord-americans, el mes de juny de 1990, el Dr. Patarroyo coneix el Dr. Pedro Alonso en un congrés a Ciutat de Mèxic. El segon li va oferir la possibilitat d'assajar la vacuna colombiana al centre que el Medical Research Council (MRC) té a Gambia, on Alonso estava realitzant el seu doctorat en epidemiologia de la malària. Tot i que l'assaig mai es va arribar a fer, el contacte dels dos investigadors va donar lloc a una estreta col·laboració colombiano-espanyola que avui continua. Mitjançant aquesta aliança, el Dr. Patarroyo dirigeix la recerca bàsica des de l'Institut d'Immunologia de Bogotá, mentre que l'epidemiòleg espanyol dirigeix els assaigs de la vacuna a Hispanoamèrica i a Àfrica.

El maig de 1995 Patarroyo va fer la donació de la vacuna SPf66 a l'OMS perquè fos distribuïda sense costos als països on es pateix la malaltia. En aquell moment, els assaigs en fase III demostraven que la vacuna protegia contra la malaltia a Hispanoamèrica i a Àfrica.

El juny del mateix any la revista *Parasite Immunology* publicava els resultats d'un assaig fet a Gàmbia amb la vacuna manufacturada als Estats Units on es pretenia establir la immunogenicitat d'aquesta versió de la SPf66. Segons aquest estudi, la immunogenicitat d'aquesta vacuna era molt menor que la que oferia la fabricada a Colòmbia.

Un any i tres mesos després, el setembre de 1996, es feia públic l'assaig de la vacuna SPf66 nord-americana i es tractava d'establir la protecció que oferia contra la malaltia. L'assaig, que es va fer a Tailàndia i el va dirigir l'exèrcit dels Estats Units, es va donar a conèixer a l'opinió pública a través de la revista *The Lancet* que, a més de publicar-ne el treball, va dedicar-li l'editorial i una nota de premsa.

LA REVISTA CIENTÍFICA

La nota de premsa

El 12 de setembre *The Lancet* va fer arribar als mitjans de comunicació un comunicat de premsa titulat «La prometedora vacuna de la malària falla en un assaig fet a Àsia».

La nota de premsa assegurava que, en dos assaigs anteriors, la vacuna del Dr. Patarroyo havia tingut resultats encoratjadors, mentre que en el tercer, el que es va fer a Gàmbia, es va establir que la vacuna no oferia protecció davant la infecció. L'escrit afegia que no hi havia justificació per continuar fent més assaigs amb la vacuna. La nota es feia ressò del que deia *The Lancet* en el seu editorial: que era necessari impulsar programes d'utilització d'insecticida per impregnar les mosquiteres i les llacunes on prolifera el mosquit que transmet el paràsit de la malària, com també millorar-ne els tractaments farmacològics.

L'editorial

A diferència d'allò que suposava la mateixa revista en la seva nota de premsa (orientada als periodistes), en l'editorial en cap moment s'indicava que s'haguessin d'abandonar els assaigs de la SPf66. No només això. L'editorial recollia la informació segons la qual «a principis d'aquest any, Cochrane Collaboration ha fet una anàlisi de cinc assaigs de la SPf66, la vacuna associada al treball pioner del doctor Patarroyo, que va concloure que, pel primer episodi clínic de malària, la vacuna va ser eficaç en un 27 per cent (99% CI 13–38%)». És a dir, que, en aquest escrit, *The Lancet* reconeixia que, pel cap baix, hi havia hagut cinc assaigs on la vacuna SPf66 havia demostrat que oferia una protecció parcial contra la malaltia. A la nota de premsa, en canvi, feia referència només a dos assaigs. En cap cas, però, l'editorial feia esment que els resultats de l'assaig de Tailàndia corresponien a la vacuna SPf66 manufacturada als Estats Units, i no pas a la vacuna colombiana que era molt més immunogènica.

ELS MITJANS DE COMUNICACIÓ

Els dies següents els mitjans de comunicació van fer-se ressò de la notícia del resultat de l'assaig. La informació que en cada mitjà es va donar a l'anunci de *The Lancet* i de l'exèrcit nord-americà va ser molt diferent en funció de les fonts que es van fer servir a cada diari per elaborar la notícia.

El Periódico de Cataluña

L'article del divendres 14 de setembre del periodista científic Luis Ángel Fernández Hermana titulava a tota pàgina «Els EUA ataquen la vacuna de Patarroyo». L'article recollia que «l'inusual de l'article científic que es publicarà demà passat a Londres és la recomanació que no es segueixin els assaigs

amb la vacuna desenvolupada pel científic colombià Manuel Patarroyo». D'altra banda, l'article assegurava que a finals de 1995 «l'ONU va enviar una carta a l'investigador espanyol Alonso, que dirigeix l'assaig amb la vacuna de Patarroyo que s'està realitzant actualment a Tanzània, en la qual al·lentia i donava suport a la continuació d'aquest estudi». Per acabar, l'escrit recollia declaracions del científic colombià en les quals assenyalava que la vacuna que varen utilitzar els Estats Units a Tailàndia va ser formulada i embotellada als Estats Units. Luis Angel Fernández Hermana va ser l'únic periodista que aquell mateix dia va aclarir l'origen nord-americà de la vacuna assajada.

El País

Aquest diari va publicar dos articles de tota una pàgina sobre el resultat de l'assaig tailandès.

El divendres 13 de setembre, un article realitzat per la redacció del rotatiu a Madrid titulava «Fracàs de la vacuna de Patarroyo contra la malària al darrer assaig». L'article recollia les informacions exposades en el comunicat de premsa de *The Lancet* abans esmentades: que la vacuna havia mostrat eficàcia en dos assaigs anteriors. Evidenment, tampoc feia referència a l'estudi de Cochrane Collaboration o al fet que a Tailàndia s'havia assajat la vacuna SPf66 manufacturada als Estats Units.

El dia següent, aquest diari va publicar l'article «Patarroyo diu que ell no va controlar la vacuna contra la malària utilitzada a Tailàndia», que estava signat per la redactora especialitzada en ciència, Malen Ruiz de Elvira. La periodista feia referència al treball publicat a *Parasite Immunology* el juny de 1995, del qual es desprenia que, en un assaig a Gàmbia, la capacitat de provocar resposta del sistema immunolítari havia estat molt menor en la vacuna nord-americana que en la colombiana.

La Vanguardia

El mateix dissabte, 14 de setembre, el rotatiu barceloní titulava un article «La vacuna contra la malària fracassa en un assaig a Tailàndia». A l'igual de l'article del dia anterior de *El País*, *La Vanguardia* recollia la informació exposada en el comunicat de premsa de *The Lancet*, segons la qual la vacuna havia mostrat eficàcia en dos assaigs anteriors, mentre que en el tercer la vacuna no oferia cap protecció contra la infecció. En cap cas feia referència al fet que la vacuna assajada era la SPf66 manufacturada als Estats Units. Tampoc esmentava l'estudi de Cochrane Collaboration.

EL PAPER DE L'OMS

La seu de l'OMS a Ginebra no va fer públic cap comunicat de premsa sobre el resultat de la vacuna. Tot i això, sí que van fer-se públiques algunes informacions al voltant de l'assaig.

Comunicat de l'agència EFE

El 18 de setembre, sis dies després d'haver-se fet públic el resultat de l'assaig, una nota de la agència EFE procedent de Ginebra es feia ressò de les declaracions d'un «expert de l'OMS», Howard Engers, que és el responsable de Tropical Disease Research de l'organització. Al comunicat, Engers reconeixia sentir-se «decebut» pels resultats. «El doctor Engers —assegurava el comunicat de EFE— no va renegar completament de la vacuna colombiana, sinó que va matisar que els seus resultats havien estat fins aleshores “moderats” i molt menys prometedors que els esperats durant la seva presentació dos anys abans». El mateix responsable del TDR de l'OMS va assegurar que, «a partir d'ara aquest departament dirigirà els treballs cap a la recerca d'una vacuna alternativa».

Aquest alt responsable de l'OMS «va oblidar» que la vacuna assajada era la nord-americana i que hi havia l'estudi de Cochrane Collaboration.

Comunicat de l'Organització Panamericana de la Salut (OPS)

El dissabte 21 de setembre l'OPS va fer «públic» un comunicat en el qual explicava quina era la posició de la delegació regional de l'OMS «en relació a la vacuna contra la malària». El comunicat començava declarant que «tant l'OPS com l'OMS, a través del programa TDR, han donat suport i continuaran fent-ho, al treball pioner del Dr. Manuel Patarroyo en el desenvolupament i l'avaluació de productes immunoprolífics contra malalties infeccioses». Així mateix, la nota de premsa reconeixia que «els resultats negatius, demostrant no protecció, observats per l'equip del WRAIR a Tailàndia, que coincideixen amb els resultats obtinguts en nadons a Gàmbia, poden ser resultat de diversos factors». Entre ells, es feia referència a les «condicions de manufactura de la vacuna (a l'estudi de Tailàndia conduït pel WRAIR, es va utilitzar la vacuna fabricada als Estats Units)». A més, la nota reconeix que «el conflicte que aparentment es va establir en aquest cas és típic de científics que treballen en una àrea d'alta competitivitat científica i de prestigi acadèmic, i ha estat alimentat per una limitada comprensió científica de la premsa no especialitzada».

CONCLUSIONS

Es destaca un desinterès per part de *The Lancet* a aclarir en quin moment del seu desenvolupament es trobava la vacuna SPf66 colombiana quan va tenir lloc l'assaig a Tailàndia, com també el fet que es tractava d'una vacuna diferent a la colombiana.

Respecte als diaris, els periodistes no especialitzats van elaborar la notícia a partir de la nota de premsa de *The Lancet*. És a dir, van seguir el criteri segons el qual aquesta és una revista de referència i és, per tant, una font autoritzada i amb credibilitat. D'altra banda, els redactors científics d'aquests mitjans, els

que van elaborar els articles més esclaridors i que aportaven dades més rigoroses sobre l'esdeveniment, van contrastar la informació que oferia la revista de referència.

Pel que fa al paper de l'OMS, queden en evidència les contradiccions al si d'aquesta organització, si més no entre la valoració que es fa de l'assaig de Tailàndia entre el TDR i l'OPS. A més, és criticable que, des de la seu de l'Organització a Ginebra, no es fes cap comunicat de premsa al voltant de l'assaig, o cap presa de posició arran de la polèmica generada, ja que es parlava d'una vacuna de la qual l'OMS és propietària.